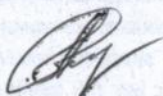

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

РЕДЬКО ОКСАНА ЯКИМІВНА

УДК 316.35.48

АКСІОЛОГІЯ КОНФЛІКТУ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Спеціальність 22.00.01 – Теорія і історія соціології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата соціологічних наук

ХАРКІВ – 1997

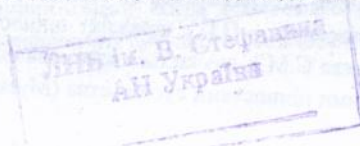

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертаційного дослідження

Проблеми війни та миру, гармонії та дисгармонії, конкуренції та співпраці, роз'єднаності та солідарності, злагоди та конфлікту ще з давніх часів знаходять своє вираження в різноманітних формах освоєння соціальної дійсності (в міфології, релігії, філософії, науці, мистецтві), становлячи найважливішу сполучну ланку діалогу культур. При цьому в традиції соціального і знання конфліктності (скажімо, європейській) простежується рух від переважно нерационального (що передбачає проникнення, співпереживання, впочування, віру) до рационального (де домінують аналіз і логічна обґрунтованість). Однак, не можна сказати, що раціоналізовані схеми аналізу конфліктних процесів досить адекватно і всебічно відбивають їх сутність. Вирішення доленосних і «смісложиттєвих» (Берляев М. О.) проблем суспільства завжди в кінцевому підсумку пов'язане з пошуком основ «світоствердження» і «життєствєрдження» (Швейцер А.), які за своєю суттю нерациональні, як і природа «людинч конфліктуючої» (з усім її комплексом когнітивно-вольових, емоційних, чуттєвих виявів, з її складностями рефлексії морального вибору). Ось чому вбачається доцільність і значущість застосування ціннісного підходу в осягненні складної і суперечної природи соціальних конфліктів.

Безсумнівно, проблема конфлікту є багаторівневою: вона стосується як суспільства в цілому, так і особистих аспектів людської і конфліктності. Цінності суспільства і ціннісні орієнтації особистості, стійкі її мінливі в різні історичні епохи, пропонують безліч моделей поведінки та можливих причин їх переваги. В екстремальній ситуації особливо загострюється проблема вибору, тому що перевага певної стратегії поведінки може викликати такі наслідки, які пов'язані з виживанням або загибеллю суспільства в цілому. Це вимагає співвідносити розв'язання конфлікту, наприклад, макрорівня, з рішенням глобальних проблем сучасності, а вивчення конфліктів взагалі у ціннісному аспекті дозволяє знайти можливість перетворення конфлікту з руйнівної на творчу силу. У зв'язку з цим перед соціологом виникають нові завдання, пов'язані з розробкою таких методик рішення практичних завдань, які завжди співвідносяться із загальнолюдськими цінностями і, з одного боку, складають важливу частину методологічних підходів, а, з іншого боку, є невід'ємними елементами побудови «технології поведінки» (Скіннер Б.Ф.). Ключ до розв'язання окреслених проблем - у вивченні особливої ролі системи цінностей при зніманні конфліктів у соціумі з використанням наукових засобів соціології в дослідженні стосунків між людьми.

Рівень розробленості проблеми

Дослідження цінностей відмічені багатоплановістю, при цьому особливе значення при вивченні конфліктності має розгляд їх як елементів культури (Бакштановський В.І., Дробницький О.І., Малахов В.О.); їх інтегруючої та дезінтегруючої ролі (Здравомислов О.Г., Якуба О.О.); орієнтуючого впливу (Бакіров В.С., Подольська Є.А.). Інструментальний аспект пов'язаний з розробкою методів і методик вимірювання цінностей та ціннісних орієнтацій (Вардомацький А.П., Дев'ятко І.Ф., Ершов О.О., Сазонов В.В.).

Вивчення конфлікту сполучається з інтерпретацією його в різних галузях соціального знання: соціології (Бачинін В.А., Головаха В.І., Желтухін А.І., Зайцев А.К., Здравомислов О.Г., Косуха Н.І., Липін Н.І., Ніколаєвський В.М., Семенов В.С., Танчер В.В.); філософії (Гаджиев К.С., Золян Н.Л., Проценко О.Ф., Яжбовська І.С.) та ін. При цьому конфліктологія характеризується галузевою направленістю: етнічна конфліктологія (Аксентьев В.А., Ахісзер О., Жихарев Н.Н., Малькова В.В.); військова конфліктологія (Жежерун В.Т., Ремарчук В.М., Рибалка В.Г., Серебрянніков В.В.); юридична конфліктологія (Дмитрієв А.В., Кудрявцев В.Н., Кудрявцев С.В.); конфліктологія управління (Артемова Т.А., Зайцев А.К., Шаленко В.М., Шедяков В.Є.); конфліктологія в силових структурах (Бандурка О.М., Друзь В.А.) та ін. Обґрунтування концепції конфліктології як науки знаходить своє відбиття в роботах Дмитрієва А.В., Здравомислового О.Г., Кудрявцева В.Н., Проценка О.Ф. Активно обговорюються та інтерпретуються теоретичні концепції таких відомих авторів, які розробляють проблему конфлікту, як Боттомор К., Дарендорф Р., Дейч М., Козер Л., Рапопорт А. та ін.

В науковій літературі пропонуються різні підстави для розрізнення методологічних підходів до аналізу соціальних взаємодій: відношення до проблеми насильства, причин його формування й можливостей подолання руйнівних наслідків конфліктів (Рапопорт А.); ставлення до революцій їх і еволюційних змін у суспільстві (Штомпка В.); розмежування діалектичної та функціональної теорії конфлікту (Тернер Дж.). Суттєвим для ціннісного осягнення конфліктно-екстремальних ситуацій є також обґрунтування поліфонії методологічних підходів в освоєнні конфліктної проблематики (Проценко О.Ф.), що визначає пошук можливостей глибокої багатовимірної моделі, яка б дозволила оцінювати конфлікт у різних «системах відліку».

В окремих дослідженнях здійснюються намагання прослідкувати взаємозв'язок цінностей та конфліктів: визначаються в окрему групу ціннісні конфлікти, при цьому цінності розглядаються як один з головних факторів виникнення конфліктів (Здравомислов О.Г.), конфлікт цінностей аналізується як проблема розвитку (Матвеева С.М.); вивчається взаємозв'язок між соціальними конфліктами та домінуючими цінностями суспільства (Мусхелішвілі М.П., Сер-

геев В.М., Шрейдер Ю.А.); розглядається механізм впливу ціннісної детермінанти на побудову ділових відносин (Артемова Т.А., Гречинников С.Є., Зайцев А.К.); аналізується роль цінностей як фактора стримування і провокування руйнівних соціальних конфліктів, наприклад, війн (Гаджиев К.С.); розглядаються передумови виникнення «конфлікту цивілізацій» через відмінності цінностей різних світових культур (Сич Ф.)

Методики врегулювання та вирішення конфліктів охоплюють різні вияви людської конфліктності і пов'язані насамперед з оптимізацією між особових відносин (Дена Д., Каппоні В., Кові С., Корнеліус Х., Новак Т., Прайор К., Роджер К.В., Скот Дж.Г., Шостром Е.), з переборюванням впливу стресогенних факторів (Іван Хувік Р., Вюстенберг І., Сел'є Г.), практико-терапевтичною діяльністю по вирішенню так званих «внутрішньоособистих» конфліктів з використанням психоаналізу (Фрейд З.), логотерапії (Франкл Л.), ігрових моделей (Бери Е.), успішним плануванням і організацією бізнесу (Дерінг П., Паркінсон Р., Паркінсон С.Н.), оволодінням навичками успішного ведення переговорів (Ван де Флірт Е., Мاستенбрук В., Фішер Р., Юрі У.), вивченням властивостей особистості (Крегер О., Леонард Г., Тьюсон Дж.М.), вимірюванням конфліктності через відображення певних проблем у суспільній думці (Пажес Ж.-П.) та ін.

Незважаючи на активне опрацювання ціннісної і конфліктної проблематики, а також сучасний стан соціологічної науки в дослідженні соціальних взаємодій, потрібна подальша розробка зазначених проблем в таких напрямках.

По-перше, не виявлена особлива сутність гносеологічної та онтологічної єдності аксіології та конфліктології, у зв'язку з чим з'являється не вирішене питання визначення особливої екзистенційної ролі цінностей в моделях вивчення і вирішення соціальних конфліктів стосовно ситуації екстремальної і не розглядаються можливості структурного аналізу конфлікту через призму аксіології. Ці проблеми потребують спеціального дослідження.

По-друге, як у теоретичних, так і в практичних моделях аналізу конфліктів немає таких класифікаційних підходів, які б повною мірою враховували специфіку вибору методик в екстремальній ситуації як у ситуації морального вибору. Крім того, нема єдиної основи як ознаки, яка б дозволила співвіднести різноманітні класифікації методик. Відсутність єдиного системного «поля методик» не дає можливості гнучкого й оперативного їх підбору, виявлення меж «пересічення» і «непересічення» сфери їх застосування, визначення ситуацій, для яких не підходить жодна з «тиражованих» методик, а навпаки до них потрібне застосування особливих і виключних методик. Необхідна розробка такої класифікаційної ознаки, котра дозволяла б розглядати методики вивчення та вирішення конфліктних ситуацій в їх єдності та взаємодоповненні.

По-третє, потрібне подальше розроблення понять конфлікту переважно у плані емоційних, когнітивно-вольових, особистих характеристик міжлюдських відносин (страх, хитрість, ризик), які завжди супроводжують конфліктну взаємодію, але особливо визначальними постають в екстремальній ситуації, складаючи екзистенційну суттєвість нерациональних поведінкових переваг. Ця проблема недостатньо розглядається у сучасних конфліктологічних дослідженнях. Окреслені проблеми та ступінь їхньої розробленості визначають мету та завдання дисертаційного дослідження.

Мета роботи

Розробка системно-структурного підходу до соціальної взаємодії на основі єдності аксіологічної та конфліктологічної проблематики: визначення суттєвих форм включеності аксіології у динаміку комунікативних процесів шляхом виявлення ціннісної морфології конфлікту як основи побудови моделей гармонізації міжлюдських відносин.

Завдання

1. Показати значення параметра «ціни конфлікту» в різних галузях соціогуманітарного пізнання й обґрунтувати критерії багатовимірної моделі знімання конфлікту, а також можливості оцінки латентної, потенційної конфліктності.

2. Зазначити роль і місце екзистенційних факторів у динамічній моделі конфліктно-екстремальних ситуацій та проаналізувати характер включеності особистісно-нерациональних факторів у соціальний контекст і можливості екстраполяції особистісного на соціум через реалізацію системно-структурного підходу.

3. Визначити і дослідити роль ієрархії цінностей у сценаріях виникнення, розвитку та врегулювання конфліктів, модуса їх проявлення, ігрові змінюються на різних рівнях соціальної взаємодії.

4. Побудувати ціннісний типологічний ряд методик на основі аналізу різних класифікаційних підходів до розмежування варіантів реагування на конфлікт.

5. Розробити типову, «ідеальну» модель конфліктологічного аналізу соціальних комунікацій стосовно досліджень конфліктів регіонального рівня. Показати можливості використання «шкал цінностей» при розробці інструментарію соціологічного виміру конфліктності.

Об'єкт дослідження - явища та процеси в суспільстві, які за сукупністю ознак можуть бути розглянуті як конфліктні.

Предмет дослідження - прояв конфліктних процесів у фокусі аксіологічної проблематики.

Тесетричною та методологічною основою дослідження є праці Розанова В.В. і Дильтея В. (розуміння як проникнення, вживання, співпереживання, апочування), Швейцера А. (нерационально-етичне пізнання реальності), Шюца А. (дослідження соціальної реальності як досвіду повсякденного життя людей), Зиммеля Г. (включеність ціннісного змісту в конфлікт різних форм культури) та ін. У пошуку можливостей структуралізації, формалізації та раціоналізації конфліктних процесів використовуються праці Прюппа В.Я. (структура казки), Неїмана Дж. та Моргенштерна О. (математичні моделі конфлікту з точки зору теорії ігор). Методологію системного аналізу соціальних взаємодій надає концепція Парсона Т.

Новизна дисертаційного дослідження

1. Автором своєрідно вирішена проблема аксіологічного підходу в соціології конфлікту як основи системно-структурного аналізу, що дозволяє виявити основні структурні елементи, які складають сутність аксіології конфлікту: багатовимірність моделей знімання конфліктно-екстремальних ситуацій, врахування екзистенційних основ конфлікту, застосування ціннісних параметрів класифікації під час розмежування й вибору методик, а також гнучка схема аналізу та експертна оцінка образів конфлікту при соціологічному вимірюванні.

2. Вперше запропоновані та обгрунтовані такі критерії багатовимірної моделі знімання конфліктно-екстремальних ситуацій, які при переході від методів до методик виступають основними принципами створення соціальних технологій як технологій людської поведінки, а саме: знімання як єдність вилучення та вирішення, ситуативність, врахування «ціни конфлікту» та екзистенційних факторів на всіх рівнях соціальної взаємодії. При цьому головний сенс авторської пошуку - доведення особливої ролі ціннісного підходу при створенні цих соціальних технологій на масиві варіантів вирішення соціального конфлікту, де орієнтуюче значення аксіології проявляється в спрямованості впливу методик на запобігання руйнівних і використання творчих можливостей конфліктних процесів.

3. Нетрадиційний підхід автора до розробки понятійного апарату конфлікту міститься в акцентуації на особистісно-нерациональних (когнітивно-вольових, емоційних) проявах міжлюдських стосунків. Розроблені критерії класифікації понять, що дозволяють всю множинність супровідних факторів конфлікту (ризик, хитрість, ревності, любов, повсякденність) розмежувати за певними ознаками, які відображають їх смислові відтінки, а також виявити ціннісну нейтральність або полярність схованих за ними явищ. Обгрунтована можливість використання запропонованих класифікаційних ознак (аксіологічної, стратегічної, екзистенційної, «балансу-дисбалансу», ситуаційних умов і обставин) як параметрів оцінки потенційної конфліктності.

4. Виявлена низка специфічних моделей конфлікту, в яких ураховуються екзистенційні основи міжлюдських стосунків (проблема морального вибору, особливості ціннісної інтерпретації конфліктних ситуацій і пов'язані з цим бар'єри спілкування та взаєморозуміння). Це дозволило автору по-новому пояснити стратегічні варіанти розвитку конфлікту, виявити низку особливих моделей конфліктних процесів (циклічність, негативний цикл) і включити до них як найсуттєвіший елемент, що обумовлює динаміку конфлікту, бар'єри ціннісної інтерпретації. При цьому знайдені шляхи подолання негативних наслідків конфлікту через модифікацію «циклічних моделей» і застосування нетрадиційних методик, роль яких виконують варіанти реагування на конфлікт: звертання до творчості, заглиблення в релігійно-культуові системи та знімання конфлікту через річ, - вони розглянуті як такі, що являють собою різні варіанти акцентуації певних ціннісних орієнтацій.

5. Обґрунтована можливість аналізу текстів як соціокультурних моделей конфлікту. Розкриті особливі переваги розгляду фольклору (зокрема, текстів чарівної казки) як такої соціокультурної моделі, яка сприяє гармонізації міжлюдських відносин, завдяки наявності в казці гармонійної «шкали цінностей». Своєрідно проаналізована структурна близькість у розвитку конфлікту і казки, виявлено ціннісну єдність структурно-композиційних елементів культурологічної моделі казки та динамічної моделі конфлікту.

6. Знайдений новий підхід до розробки ціннісного класифікатора методик вивчення та вирішення соціальних конфліктів, суть якого полягає в інтеграції різних класифікаційних підходів і використанні багатофакторної оцінки: методик, конфліктів та умов і обставин конфліктних ситуацій. Це дозволило розробити специфічний алгоритм ситуативного вибору оптимальної методики - пошук варіанта реагування на конфлікт здійснюється через виявлення ключових аксіологічних елементів стратегії поведінки та їх комбінації, яка враховує мінливу природу проявів людської конфліктності.

7. Розроблена типова модель знімання конфлікту регіонального рівня в галузі політичного управління, відмінною особливістю якої є урахування образу конфлікту та перевага експертних оцінок і багатофакторного аналізу в процесі соціологічного вимірювання. При цьому показана можливість використання взаємозв'язку конфліктів та цінностей при розробці інструментарію соціологічного вимірювання конфліктності. Зокрема, обґрунтована можливість дослідження текстів як носіїв конфлікту та запропоновані індикатори виявлення конфліктних структур у текстах: на основі поглибленого якісного контент-аналізу (співвідношення з «гармонійною шкалою» цінностей, наявність деструктивних тенденцій, емоційна насиченість і її знак та ін.).

Теоретичне та практичне значення дослідження

Ціннісний підхід до конфліктної проблематики сприяє реалізації нових можливостей при створенні соціальних технологій як технологій людської поведінки, а саме:

- 1) оперативному вибору оптимальних варіантів знімання конфліктів різних рівнів і формуванню їх комп'ютерного банку сприяє використання ціннісного типологічного ряду методик;
- 2) проводити діагностику та розв'язувати конфлікти в галузі управління регіонального рівня дозволяє розроблена типова модель конфліктологічного дослідження;
- 3) прогнозувати вияв потенційної конфліктності дозволяє методика якісного контент-аналізу конфліктних структур у текстах;
- 4) у навчальному процесі доцільно використовувати класифікаційні та понятійні схеми, масив розроблених і проаналізованих методик знімання конфліктно-екстремальних ситуацій, а також результати роботи з текстами.

Апробація роботи

Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися: на наукових конференціях (Харків, ХДУ, «Харківські Сквородинівські читання», 1992 р.; Бердянськ, БДП, «Мінливий світ і проблеми гуманітарної освіти у вищій школі», 1992 р.; Харків, ХАІ, «Інженерна освіта – єдність технічної та гуманітарної освіти», 1993 р.; Харків, ХДУ, «Знання, культура, влада: проблеми філософського осмислення», 1993 р.; Харків, ХДУ, «Харківські соціологічні читання», 1994 р.; Київ, КПІ, «Культурологічні читання: культура на зламі тисячоліть», 1994 р.; Київ, НТУУ «КПІ», «Творчість як предмет міждисциплінарних досліджень і навчання», 1997 р.); на методичних семінарах кафедри соціології ХДУ (1994 - 1997 рр.) і використані при розробці учбово-методичного посібника «Нетрадиційні методи викладання соціології», який було відмічено грандом першого ступеня за результатами участі в 2-му турі конкурсу Міжнародного фонду «Відродження» програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні» (1994 р.) й надруковано на соціологічному факультеті ХДУ. Крім того, окремі результати досліджень використовувались у навчальному процесі на соціологічному факультеті ХДУ.

Результати дисертаційного дослідження надруковані в розділі монографії «Точна конфліктологія: діалогіка раціонального й ірраціонального» (1993 р.), у трьох розділах учбового посібника «Нетрадиційні методи викладання соціології» (1997 р.), у семи статтях, а також у матеріалах і тезах конференцій.

Дисертаційне дослідження пов'язане з темою кафедри соціології ХДУ «Трансформація українського суспільства та зміни соціально-класової структури» № 1-10-95.

Структура й обсяг роботи

Дисертація загальним обсягом 194 сторінки складається зі вступу, чотирьох розділів і висновків, викладених на 165 сторінках машинописного тексту, містить 19 ілюстрацій і три таблиці на 14 сторінках, а також список літератури на 15 сторінках із 171 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, визначається ступінь розробленості даної проблеми, формулюються мета і завдання, позначаються елементи наукової новизни, теоретико-методологічна основа дослідження, можливості практичного застосування запропонованої дослідницької концепції.

У першому розділі «Багатовимірова модель знімання конфлікту в соціології» аналізуються різноманітні підходи до проблеми конфлікту і виявляються форми включеності аксіологічного компоненту в дослідження соціальних взаємодій різних рівнів, завдяки зверненню до такої характеристики, як «ціна конфлікту». Розглядається можливість побудови багатовимірної моделі знімання конфліктно-екстремальних ситуацій і обґрунтовуються її критерії.

Розглядаються різноманітні варіанти включеності ціннісної проблематики в аналіз конфліктів (у психології, філософії, культурології та соціології). Кожен з підходів до конфлікту дає специфічний набір параметрів оцінки співвідношення «цінність-антицінність» конфлікту. Соціологія надає особливі можливості для визначення цього співвідношення, бо моделі знімання конфлікту адаптовані до різних рівнів соціальної взаємодії, а також параметр ціни конфлікту може виступати як стратегічний фактор (зокрема, в роботі це розглянуто на прикладі порівняння оцінок різними авторами стратегічних засобів урегулювання міжнародних відносин).

При аналізі літератури з проблеми конфлікту виявлено, що в моделях знімання конфліктно-екстремальних ситуацій не враховуються достатньою мірою параметр ціни конфлікту (особливо його моральний аспект) і вплив екзистенційних факторів на різноманітних рівнях соціальної взаємодії. При цьому визначаються варіанти інтерпретації поняття цінності та моделі аналізу конфліктів, які дозволяють найкраще повно розкрити ціннісний підхід до знімання конфліктно-екстремальних ситуацій.

Аксіологічний аспект багатопластово наявний у соціогуманітарному пізнанні взагалі й конфлікту зокрема. Розмежування різних рівнів соціальної

взаємодії, виділення систем і підсистем, а також визначення «системи відліку» дозволяє виявити особливості інтерпретації проблеми цінності конфлікту. З огляду на методологічний плюралізм автором обґрунтовано перевагу методологічного підходу Парсонса Т., що дозволяє співвідносити різні підходи в ціннісному аспекті, а також дано інтерпретацію парсонсівської інтегративної моделі стосовно аналізу конфліктних процесів. Доведено методологічне значення концепції Парсонса Т. як основи системно-структурного підходу до аналізу конфліктно-екстремальних ситуацій.

Аналіз різноманітних моделей знімання конфлікту показав необхідність роботи над поняттєвим апаратом конфліктології в напрямку врахування нерациональних (когнітивно-вольових, емоційних) проявів людської конфліктності, що є істотним доповненням багатовимірної моделі конфлікту. Як параметри оцінки супровідних факторів конфлікту автором запропоновані такі: 1) аксіологічні («добро - зло», «толерантність - нетерпимість», «альтруїзм - егоїзм», «духовність - бездуховність»); 2) стратегічний (ризик, хитрість, спритність, спонтанність); 3) екзистенційний (любов, свобода, відповідальність, творчість, занедбаність, бунт), 4) фактор «балансу-дисбалансу» (пропорційність, домірність, ритмічність); 5) ситуаційний фактор умов і обставин (удача, адаптація, скука, повсякденність). Саме таким чином своєрідно здійснюється ранжирування супровідних факторів конфлікту за ціннісним критерієм. Латентно-структурний аналіз супровідних факторів конфлікту допомагає оцінити співвідношення «цінність конфлікту-ціна конфлікту» у кожній конкретній ситуації, і ці фактори виступають як основні параметри оцінки потенційної конфліктності.

На основі ціннісного аналізу різноманітних підходів до конфлікту автором запропоновані й обґрунтовані такі критерії багатовимірної моделі знімання конфліктно-екстремальних ситуацій: 1) розгляд у єдності вивчення, врегулювання й розв'язання конфліктів; 2) ситуативність: сполучення поліфонії методологічних підходів з можливістю ситуативного підбору методів і методик; 3) облік цінності конфлікту через розроблення параметрів оцінки різноманітних ситуацій; 4) врахування екзистенційних факторів на всіх рівнях соціальної взаємодії. Порівняльний аналіз різних варіантів урегулювання конфліктів показав, що гармонізації міжлюдських стосунків сприяють ті моделі, в яких найбільш повно відображені вказані вищі критерії.

Зроблено висновок про те, що аксіологія є тим мірилом, яке визначає руйнівну чи творчу дію багатовимірних моделей знімання конфлікту та їхню роль як стратегії гармонізації міжлюдських стосунків.

У другому розділі «Екзистенційні підстави конфліктно-екстремальних ситуацій» обґрунтовано особливу роль екзистенційних характеристик конфлік-

ту (ціннісної інтерпретації та відображення конфліктів у свідомості, морального вибору, супровідних факторів конфлікту, що формують комплекс «моральних емоцій») при пошуку неруйнівних шляхів виходу з екстремальної ситуації. Основний метод, що при цьому використовується, - контент-аналіз текстів. Проаналізовано роль екзистенційних підстав конфлікту й особливості їх вияву у виникненні, розвитку й урегулюванні конфліктів.

Показані можливості та переваги використання культурної спадщини (перш за все, текстів чарівної казки й художньо. прози) при багатовимірному динамічному аналізі соціальних конфліктів: виявлено низку структурно-композиційних особливостей конфлікту, що відбивають його екзистенційні характеристики, зокрема, бар'єри ціннісної інтерпретації, циклічна модель конфлікту, негативний цикл.

Зазначено можливість розгляду текстів як соціокультурних моделей знімання конфлікту. Проаналізовано деякі аспекти зіткнення цінностей особистості й цінностей суспільства, різноманітні «сценарії» розвитку подій при зіткненні носіїв різних ціннісних орієнтацій, вплив особливостей нерациональних цінностей переваг на розв'язання проблеми морального вибору. З'ясовано, що на вихід з конфлікту впливає не лише те, яких людина дотримується цінностей, але й те, наскільки вона в них упевнена; що найбільш яскраво виявляється при зіткненні творчої й авторитарної особистостей. Розглянуто роман Кафки Ф. «Замок» як багатовимірну соціокультурну модель конфлікту, де наведені різні ситуативні моделі поведінки, в художній формі відбито вплив екзистенційних факторів на виникнення конфліктів і вибір певних «сценаріїв» розвитку подій. Показано, що при досягненні «конфліктних моделей», які пропонуються у текстах, актуалізується проблема морального вибору (найбільш чітко це видно на прикладі творів Достоєвського Ф.М.): це вибір героя твору, який здійснює певні вчинки й осмислює їх, автора, який дає моральну оцінку шим вчинкам, і читача, який співпереживає герою твору і формує свою оцінку ситуації. Таким чином здійснюється зв'язок різних «культурних світів» через розв'язання проблеми морального вибору й спадксемність загальнолюдських цінностей, що дозволяють суспільству вижити в ситуації екстремальній.

Проаналізовано ступінь і форму впливу цінностей на конфлікт на різних рівнях соціальних взаємодій, що дозволило автору помітити таке: 1) зміну співвідношення «цінності особистості - цінності суспільства» за ступенем їх впливу на ситуацію; 2) різноманітні ключові проблеми, що опиняються у фокусі перетину ціннісної та конфліктної проблематики, а саме: при розгляді явища конфлікту в свідомості домінуючою є проблема морального вибору, при засвоєнні міжособистісних конфліктів - вплив супровідних факторів й особистісних моральних емоцій, при аналізі організаційних конфліктів - стратегія

успіху або самореалізації, при зверненні до аналізу конфліктів міждержавних, міжнародних, а також - вплив соціокультурних факторів; 3) просліджується зміна набору супровідних факторів конфлікту на кожному рівні: гнів, страх, пристрасть та інші екзистенційні характеристики домінують у міжособистісних взаємодіях, стратегічні фактори (ризик, хитрість) - на макрорівні, на мегарівні - криза, революція, катастрофа й інші глобальні характеристики соціальної взаємодії.

Ціннісний підхід до конфлікту дозволяє виявити низку динамічних соціокультурних моделей, що мають більший ступінь адекватності порівняно з іншими моделями при аналізі умов виходу з екстремальних ситуацій, і розглянути проблему вибору та формування оптимальної стратегії виживання як проблему морального вибору.

Своєрідно обґрунтовано можливість розгляду текстів чарівної казки як соціокультурної моделі встановлення міжособистісної гармонії. Її розкривається екзистенційне підґрунтя міжлюдських стосунків; «шкала цінностей», що закладена в казці, сприяє мінімізації шкідливих конфліктів; за різноманітністю її сюжетів криється безліч можливих варіантів реагування на конфлікт, освєщення казки як «полотна» накоплення ціннісних інтерпретацій дозволяє розглядати в єдності вивчення та розв'язання соціальних конфліктів і співвіднести вибір певного сценарію як оптимального з конкретною епохою й особливостями її цінностей. При цьому модель казки буде позитивно-ціннісною, бо вона задає гармонійну систему цінностей і для особистості, і для суспільства. Це дозволило автору виявити низку специфічних варіантів реагування на складні тупикові форми конфлікту у казці, наприклад, як вихід із негативного циклу розглянуто: 1) рознесення конфліктуючих сторін у різні світи; 2) «на авось»; 3) «сміхове» розв'язання; 4) здійснення несподіваного вчинку, що змінює думку про героя; 5) знімання конфлікту через «козла відпущення». Інтерпретація їх у термінах соціології надає можливість використання цих моделей при зрегулюванні реальних соціальних конфліктів різних рівнів, у яких ієрархія цінностей відіграє особливу роль.

Таким чином, визначені переваги динамічних моделей конфлікту (зокрема, соціокультурних моделей, вивчених на основі аналізу чарівної казки та різноманітних художніх текстів) стосовно статичних при аналізі екзистенційних характеристик конфлікту. При цьому включеність цінностей у динамічну модель аналізу соціальних конфліктів підтверджує наявність як прямого зв'язку - вплив цінностей і бар'єрів ціннісної інтерпретації на конфлікт, так і зворотного зв'язку - найважливішу функцію конфлікту як відправної точки зміни цінностей і ціннісних орієнтацій (вироблення конформних або конфліктних цінностей чи загальної зміни в ієрархії цінностей), що створює передумови для зміни цінностей через конфлікт і конфліктів через цінності.

Доведено, що найбільш стійкою детермінантою поведінки в екстремальній ситуації є цінності особистості, тому розв'язання проблеми цінні конфлікту як проблеми морального вибору дає можливість досягнення екзистенційної сутності «життєствердження» соціуму. Урахування екзистенційних підстав конфліктно-екстремальних ситуацій є невід'ємною умовою формування неруйнівної стратегії виходу з конфлікту, тому що саме вони становлять найбільш глибину, сутнісну основу гармонізації міжлюдських стосунків.

У третьому розділі «Ціннісні параметри класифікації методик розв'язання конфліктних ситуацій» аналізуються методики засвоєння конфліктних ситуацій на предмет різноманітних цінностей і ціннісних орієнтацій, що становлять сутність і механізм впливу методик, та оцінюються їх можливості для переходу від конфлікту як «антицінності» до цінності конфлікту як шляху встановлення міжлюдської гармонії. Визначені можливості розмежування різноманітних методик, побудови типологічного ряду, зазначаються переваги ціннісних параметрів методик засвоєння конфлікту для екстремальних ситуацій.

На основі аналізу масиву методик урегулювання конфліктів (наприклад, «методу чередувального планування» Паркінсона Дж.Р., «4-крокового Методу» Дена Д., «раціонально-інтуїтивної моделі» Скотт Дж.Г., «асертивних методик» Каппоні В., Новака Т., «методу принципів переговорів» Фішера Р. і Юрі У., «антиманіпулятивної методики» Шострома Е.) автором виявлені ключові елементи методик, комбінаторика яких дозволяє операціоналізувати пошук неруйнівної стратегії: 1) діалогіка (різноманітні форми ведення переговорів); 2) оптимізація сприйняття ситуації (подолання стресових станів, блокування негативного циклу); 3) оптимізація реакції поведінки; 4) керування зовнішніми факторами (створення сприятливих обставин, пом'якшення наслідків конфлікту); 5) зміна ситуації (змінення підґрунтя конфлікту, рознесення конфліктуючих сторін). У роботі показано, як у кожному з означених елементів методик порізному виявляється вплив ціннісної детермінанти конфліктної поведінки. Один із аспектів цього був своєрідно проаналізований автором шляхом ранжування методик за ступенем раціоналізації. Це дозволило виявити, що чим сильніше виражений ціннісний аспект, тим менше раціоналізована методика, а також, переміщуючись умовною шкалою «раціональність-нераціональність», помітити, що при наближенні до «нераціонального» все більше домінує поняття «гармонія», а при все більшій раціоналізації акценти зміщуються до поняття «конфлікт».

На основі аналізу різних варіантів розв'язання конфліктів (зокрема, вивчення спроб урегулювання конфлікту у колишній Югославії) показано необхідність адекватної оцінки конфлікту при виборі методик його врегулювання. Розроблено алгоритм вибору методик на основі ціннісної типологізації конфліктів.

Для систематизації методик знімання конфлікту та їх оптимального вибору автором розроблена й обґрунтована така «двовимірова» класифікація. За вертикаллю - різноманітні рівні соціальної взаємодії (мікро-, макро-, мегарівень і конфлікти, відбиті в свідомості), за горизонталлю - параметри оцінки: методик як засобів досягнення мети (наприклад, ціннісні орієнтації, покладені в основу методики, механізм впливу, мета впливу); оцінка самого конфлікту та його особливостей, що впливають на вибір методики (спрямованість конфлікту, передбачувані наслідки конфлікту, стан, причини); оцінка об'єктивних і ситуаційних факторів і умов (кількість учасників, стан учасників стосовно ситуації). Це дозволяє систематизувати різні класифікаційні ряди методик через параметри оцінки.

Зроблено такі висновки про переваги ціннісного підходу до класифікації методик. По-перше, він дозволяє простежити ступінь відбитка ціннісного аспекту в різних методах і виявити оптимальні для екстремальної ситуації методики з урахуванням аксіологічного аспекту: співвідносяючи конкретне рішення з його наслідками, з соціокультурними факторами, а також виявляючи конкретні умови, що сприяють чи перешкоджають просуненню від конфлікту до гармонії. По-друге, така класифікація надає можливість ситуаційного вибору і конструювання гнучких методик за заданими параметрами з вибором найбільш придатних технік й оптимальної комбінаторики ключових елементів методик. По-третє, об'єднання різних типологічних рядів за ціннісним критерієм розв'язує проблему переходу від безсистемності численних класифікацій до єдиної системи параметричних оцінок, від розрізненості методик до їх взаємозв'язку і взаємодоповнюваності в гнучкоадаптуємій системі методів і методик.

Окрім того, складання різноманітних типологічних рядів і класифікаційних схем дозволяє: 1) охопити всю різноманітність через конкретний тип; 2) виявити взаємозв'язки між методиками, ступінь загального й унікального; 3) виявити найбільш яскраві грані, що характеризують ту чи іншу методику, зв'язок із загальними типами через виявлення найбільш загальних характерологічних ознак; 4) систематизувати методики, що полегшує вибір оптимальної; 5) простежити рух від більш продинокого до більш загального і навпаки.

Ціннісний підхід до класифікації є кращим при виборі методики в екстремальній ситуації, бо в екстремальній ситуації саме звернення до цінностей виживання є підставою вибору і формування оптимальної стратегії, рішення ж «позациннісні» призводять до необоротних руйнівних наслідків.

Розмежування різних рівнів соціальної взаємодії, виділення систем і підсистем і визначення системи в цілому є вихідним елементом не лише для методологічного смислення конфліктно-екстремальних ситуацій, але й для побу-

дови системи гнучкоадаптуємих методів і методик і їх ситуативного підбору через оцінку ситуації і визначення меж їх застосування.

Звернення до гармонійної «шкали цінностей», співвідношення стратегії виходу з конфлікту і її наслідків із загальним соціокультурним контекстом сприяє формуванню оптимальної стратегії виживання і є підставою операціоналізації її на рівні методів і методик.

У четвертому розділі «Експертна оцінка образів конфлікту при соціологічному вимірюванні» розглядається проблема соціологічного вимірювання конфліктів, пр., якому істотним є урахування всієї сукупності характеристик, що впливають на ситуацію (не тільки раціональних, а й нерациональних, які не завжди піддаються переведенню в кількісні показники). Це вимагає гнучких методик і наявності арсеналу засобів, спроможних виміряти різноманітні властивості конфлікту.

Визначено можливості й межі застосування методів і методик, у яких при вимірюванні використовується ціннісний підхід (зокрема, аналіз проблемних суджень експертів, біографічний, «аксеобіографічний» методи, вимірювання «очових проблем у громадській думці, дослідження комунікативних установок) стосовно проблеми соціальних конфліктів.

У модель конфліктологічного аналізу включено варіант типової програми соціологічного дослідження конфліктних процесів регіонального рівня. Побудова «ідеальної моделі» конфліктологічного дослідження відбиває пошук можливостей формування адекватного бачення конфліктної взаємодії.

Автором показано, що на формування образу конфлікту впливають різноманітні раціональні й нерациональні фактори (аксіологічний, емоційно-афективний, інформаційний, ситуативний, компетентності, умов і обставин), причому в екстремальній ситуації вплив нерациональних факторів стає домінуючим. Для осягнення нерациональної сутності конфлікту пропонується використати методи, що включають в себе нерациональні елементи. Для вивчення раціонального в конфлікті (або того, що піддається раціоналізації) доцільно застосовувати раціональні методи. Відокремити раціональне від нерационального у конфлікті дуже важко, воно сполучається, зливається, переплітається, тому необхідно гнучко підбирати методики вимірювання з урахуванням сполучення усіх компонентів, уміло сполучати переваги раціонального й нерационального підходів. Раціональне й нерациональне змикаються в аксіологічній грані бачення екстремальних ситуацій. Аксіологія - лінія перетину площин раціонального й нерационального, тому ціннісний підхід є ефективним при осягненні багатогранної природи конфліктних процесів.

На основі розробки моделі змінання конфлікту регіонального рівня доведено, що при соціологічному вимірюванні конфліктності необхідно розширюва-

ти можливості застосування якісних методів (адаптувати до соціології різноманітні проєктивні методики, використовувати поглиблений якісний контент-аналіз текстів, тощо) і розв'язувати проблему класифікації через залучення різноманітних параметрів оцінки. Розроблена процедура проведення поглибленого якісного контент-аналізу конфліктних структур у текстах через реалізацію ціннісного підходу і запропонована система індикаторів для їх виявлення.

Таким чином, автором показано, що зведення до однієї схеми дослідження всієї багатоплановості виявлення конфліктності створює серйозні обмеження й викривлення у вимірюваннях (особливо стосовно екстремальних ситуацій). Необхідна свобода вибору як у визначенні засобів вимірювання, так і в інтерпретації результатів, яка передбачає достатню кількість різноманітних, співвідносних одне з одним методів і методик, що відбивають різноманітні грані явища і ціннісні інтерпретації конфлікту. Доведено, що доцільно віддавати перевагу методу експертних оцінок, бо він дозволяє співвідносити різноманітні оцінки й різнобічну інформацію про конфлікт. На основі аналізу можливостей знімання типового для України регіонального конфлікту у галузі управління, пов'язаного з відсутністю законодавчого розмежування владних повноважень при здійсненні місцевого самоврядування, розроблені принципи побудови «ідеальної моделі» конфліктологічного аналізу: ціннісний підхід, гнучкоадаптована система методів і методик та використання експертних оцінок, яким слід надавати перевагу в соціологічному дослідженні. Це надає можливість не тільки багатовимірового вичення конфліктності й адекватного бачення конфлікту як процесів, але і є втіленням багатовимірної моделі знімання конфліктно-екстремальних ситуацій на рівні соціологічного вимірювання.

ВИСНОВКИ

У роботі доведено перспективність розгляду конфліктних процесів як структурних комунікацій. При цьому показано принципову силу ціннісного підходу в аналізі конфліктів, тому що аксіологія задає таке спрямування (стратегію) виходу з конфліктно-екстремальних ситуацій, яке сприяє попередженню руйнівних наслідків соціальних конфліктів й укріпленню та гармонізації соціальних зв'язків і стосунків у суспільстві в цілому. Основні принципи цієї стратегії виявляються у використанні багатовимірної моделі знімання конфліктних ситуацій, що дозволяє враховувати параметр ціни конфлікту, звернення до екзистенційних підстав конфлікту, ціннісний підхід до класифікації й вибору методів і методик і гнучкоадаптована система методів і методик соціологічного вимірювання, складаючи морфологію конфлікту в ракурсі ціннісної проблематики.

Ціннісний підхід і звернення до загальнолюдських цінностей при аналізі конфлікту в екстремальній ситуації є не тільки важливим, але й більш науково

обґрунтованим порівняно з іншими підходами. Саме завдяки аксіологічному підходу конфліктологія може здійснювати свою гуманістичну функцію в ситуації кризи, в ситуації виживання, в будь-яких небезпечних для людини і людства екстремальних ситуаціях.

СПИСОК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Редько О.А. Гармония души и человеческая конфликтность // Проценко А.Ф., Проценко О.П., Редько О.А. Точная конфликтология: диалогика рационального и иррационального. - Харьков: ХГУ, 1993. - С.81-111.
2. Редько О.А. Контент-анализ в конфликтологии // Социологические чтения-94: Доклады и сообщения участников. - Харьков: ХГУ. - 1994. - С. 244.
3. Редько О.А. Проблема ценностной интерпретации социальных конфликтов // Культура и жизненный мир человека. - Харьков: Харьк. авиац. ин-т. - 1996. - С.65-69.
4. Редько О.А. Аксиология и праксиология конфликта: от альтернативных оценок к независимой экспертизе экстремальных ситуаций // Вісник Харківського державного університету, № 388: Актуальні проблеми філософії науки і сучасних технологій. - Харків: ХДУ. - 1997. - С.149-152.
5. Редько О.А. Волшебная сказка как модель гармонизации межлических отношений (постановка проблемы) // Харьковские социологические чтения - 97: Научно-методическое обеспечение преподавания социологических дисциплин. - Харьков: Основа. - 1997. - С. 58-63
6. Редько О.А. Проблема творчества и социальная конфликтность // Вісник Харківського державного університету, № 393: Соціологічне дослідження сучасного суспільства. - Харків: ХДУ. - 1997. - С.123-127.
7. Редько О.А. Творчество как выход из негативного цикла социальных конфликтов // Вісник Харківського державного університету, № 397: Філософія і культура. - Харків: ХДУ. - 1997. - С.27-29.
8. Редько О.А. Волшебная сказка как модель установления межлической гармонии // Вісник Харківського державного університету, № 397: Філософія і культура. - Харків: ХДУ. - 1997. - С.54-58.
9. Редько О.А. Проблема социальных конфликтов в искусстве // Тезисы докладов философского симпозиума студентов, аспирантов, молодых преподавателей. - Харьков: ХГУ. - 1993. -С.214-217.
10. Проценко О.Ф., Редько О.А. До інтерпретації культурних символів // Тези доповідей харківських Сковородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди. - Харків: ХДУ, 1992. - С.81 - 84
11. Редько О.А. Возрождение религиозности как социальная проблема // Изменяющийся мир и проблема образования в высшей школе. Тезисы украинской научно-практической конференции. - Бердянск: БГПИ. - 1992. - С.105 - 106.

АНОТАЦІЯ

Редько О Я. Аксиология конфликту: социологичний аспект. - Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеню кандидата соціологічних наук зі спеціальності 22.00.01 - теорія й історія соціології. - Харківський державний університет, Харків, 1997.

У дисертації наведено результати розробки й застосування системно-структурного підходу до аналізу конфліктів. Розкрито сутність основних структурних елементів конфлікту, що виявлені через ціннісне його осмислення, де аксіологія задає чітко напрямку пошуку таких варіантів зняття конфліктно-екстремальних ситуацій, які сприяють зміцненню та гармонізації соціальних зв'язків і стосунків, попередженню руйнівних наслідків соціальних конфліктів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

Аксиология конфликту, системно-структурний підхід, багатовимірні моделі, ціна конфликту.

АННОТАЦІЯ

Редько О.А. Аксиология конфликта: социологический аспект. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.01 - теория и история социологии. - Харьковский государственный университет, Харьков, 1997.

В диссертации представлены результаты разработки и применения системно-структурного подхода к анализу конфликтов. Раскрыта сущность основных структурных элементов конфликта, выявленных через ценностное его осмысление, где аксиология задает направление поиска таких вариантов снятия конфликтно-экстремальных ситуаций, которые способствуют укреплению и гармонизации социальных связей и отношений, предупреждению разрушительных последствий социальных конфликтов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Аксиология конфликта, системно-структурный подход, многомерные модели, цена конфликта.

ABSTRACT

Rehdko O.A. Conflict axiology: sociological aspect. - Manuscript.

Thesis for a candidate's degree in Sociology, speciality is 22.00.01 - the theory and the history of sociology. - Kharkov State University, Kharkov, 1997

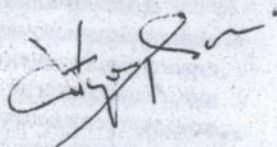
The results of the development and using the system-structural approach to the conflicts analysis are considered in the thesis. The essence of the conflict main structural elements revealed through its value basis, where the axiology sets up the search direction of such variants of conflict-extreme situations removal which promote the strengthening and harmonization of the social connections and relations, the prevention of the social conflicts destroying consequences, has been determined.

KEY WORDS

Conflict axiology, system-structural approach, polymetric models, conflict cost

АВ 39.048

Відповідальний за випуск Проценко О.Ф.

Тідруисано до друку 14.11.97. Формат 60x90 1/16
Папір Соруп рарег. Ум. друк. арк. 1,0: Тіраж 100 прим.
Зам. № 106
Друкарня ХАІ, 3100070, Харків-70, вул. Чкалова, 17